

Flodr, Miroslav

Glosy olomoucké : (prof. dr. J. Šebánkovi k 55. narozeninám)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1956, vol. 5, iss. C3, pp. [38]-55

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102338>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV FLODR
GLOSY OLOMOUCKÉ

(Prof. dr. J. Šebánkovi k 55. narozeninám)

Četné objevy starých českých glos ve středověkých latinských rukopisech nejrůznějšího obsahu, k nimž došlo během minulého století, přispěly podstatným způsobem k objasnění nejstarší podoby a vývoje českého jazyka. Vedle početných glos Musejních (v *Mater verborum*) zaujaly na konci 70. let svoji starobylostí významné místo glosy Svatořehořské, k nim řadily se nálezy celých souvislých českých vět v zápisníku Alberta Bohema (glosy Mnichovské), ve svatojiřském antifonáři (glosy Klementinské) a ve Sptyhněvově listině (glosy Litoměřické), dále pak drobnější glosy Vídeňské a Olomoucké. Význam staročeských glos jako jedné z nejstarších památek českého jazyka byl tehdy plně pochopen a glosám byla věnována také zvýšená pozornost. Výsledky tehdejšího zkoumání shrnul přehledně na počátku tohoto století V. Flajšhans,¹ sám vydavatel Vídeňských glos. Při charakteristice jednotlivých památek nespokojil se však pouze mechanickým převzetím názorů dosavadních badatelů, nýbrž připojil na mnohých místech své vlastní postřehy, zvláště pokud se týče časového zařazení některých souborů glos.² Zdůraznil, že kromě glos Svatořehořských, které pocházejí ze samého počátku 12. stol. (a jediné glosy v Opatovickém homiliáři z 12. stol.) nemáme glos, o kterých bychom mohli dokázat, že jsou starší než 2. polovina 13. stol.

Ověřujeme-li si dnes správnost výsledků, k nimž dospěla dosavadní literatura v otázce proveniencie a doby vzniku jednotlivých glos, na příslušném rukopisném materiálu, musíme v některých případech nutně dojít k podstatně odlišným závěrům, které narušují především výše zmíněnou Flajšhansovu thesei. Tato odlišnost ovšem tkví svými kořeny v různém přístupu k danému materiálu. Flajšhans byl filolog a jako takový přistupoval k hodnocení památek, svou podstatou ryze jazykových. Využívaje poznatků a metodických možností tehdejší filologie, pokusil se u jednotlivých glos o zjištění jejich proveniencie a doby vzniku. Mohl-li vystačit při řešení prvé otázky (ovšem ani tu ne v plné míře) s pracovním postupem výlučně filologickým, dopouštěl se chyby, jestliže postupoval především (nebo jen) tímto způsobem při časovém zařazení glos. V daném případě bylo třeba, aby tu do popředí byla postavena stránka paleografická. Vyplývá to již ze samé podstaty písemné památky. Zkoumá-li někdo psaný text — ať je jakéhokoli obsahu a ať k němu přistupuje s jakéhokoli hlediska — a usiluje o zjištění jeho stáří, je logické, jestliže se o to pokouší především po stránce paleografické, t. j. rozbořením písma. Správnost takového postupu, konkrétně při řešení stáří glos, však naznačuje i jiná okolnost. Změny v jazyku probíhají v dlouhých časových intervalech. S hlediska filologického je tudíž

obtížné stanovit bezpečně dobu, kdy byla příslušná glosa připsána, zda totiž pochází z počátečního údobí nové vývojové fáze či teprve z jejího konce. Naproti tomu formy písma podléhají změnám mnohem rychleji, takže badatel, ovládající zásady paleografické kritiky a obeznámený s příslušným materiálem, může stanovit dobu vzniku jinak nedatované památky jen podle písma s přibližností až 20—30 let. Přehlédl-li Flajšhans tuto skutečnost — ať již v tom smyslu, že paleografický rozbor vůbec neprovedl nebo že jej prováděl jen zcela povrchně —, musel se takový nedostatek nutně projevit při formulaci konečných závěrů. Bylo by ovšem nesprávné, kdybychom se obraceli s podobnou výtkou jen na Flajšhans. Této chyby se dopouštěla převážná část dosavadních prací, zabývajících se rozbohem starých písemných památek. Paleografický rozbor je v nich buď vůbec opomenut nebo je sice pro úplnost proveden, ale namnoze jen zcela zběžně a často bez respektování nejběžnějších zásad paleografické kritiky. Bylo by možno uvést řadu takových prací z tematiky umělecko-historické, literárně historické, filologické (tu na př. konkrétně studie o staročeských glosách) atd. Obsahem následujících řádků je pojednání o Olomouckých glosách. Je-li v něm položen důraz na paleografický rozbor, je tím sledována snaha, ukázat na opodstatněnost výše naznačených požadavků, které by se měly stát podstatnou složkou jakékoli kritiky písemného pramene.

*

Olomoucké glosy objevil A. Patera r. 1886 v rukopise č. 400 kapitulní knihovny olomoucké. O svém nálezu podal krátkou zprávu,³ v níž se v podstatě omezil na otisk jednotlivých glos. Časově zařadil jejich vznik bez dalšího zdůvodnění přibližně do 1. pol. 13. stol. a uzavřel zprávu konstatováním, že »kdyby se mohlo dokázati, že glosy ty psal Čech rodilý, bylo by to pro historii českého jazyka důležitým svědectvím.«⁴ V tom směru pokročil mnohem dále Flajšhans, který uvedl — i když jen zcela stručně, jak ostatně odpovídalo syntetické povaze jeho knihy —, že glosy mají zcela jasný ráz moravského nářečí. Předpokládal tudíž, že glosy byly napsány na Moravě nebo při nejmenším písařem, který pocházel z moravského prostředí.⁵ Toto zjištění mělo pochopitelně pro filologa zásadní význam, třebaže pro plné zhodnocení glos musel postrádat bližší určení jejich proveniencí, t. j. zjištění konkrétního místa, v němž byly glosy připsány. V časovém zařazení glos se Flajšhans s Paterou rozcházel, když položil jejich napsání již mnohem určitěji do doby kolem r. 1270; aniž ovšem v nejmenším naznačil své důvody pro toto vročení. Pozdější literatura se Olomouckými glosami hlouběji nezabývala, a pokud se s nimi dostala do styku, přejímala v podstatě názory Flajšhansovy.

Předpokladem k správnému zhodnocení glos je vyřešení dvou základních otázek, totiž kde byly glosy připsány a kdy se tak stalo. Obojí ovšem nutně vyžaduje odpověď na tytéž otázky v případě vlastního rukopisu. Tato skutečnost unikala dosavadnímu bádání o Olomouckých glosách, které ji přehlíželo jako podřadného činitele při stanovení proveniencí a stáří vlastních glos, třebaže právě v ní spočívá do značné míry klíč k vyjasnění celého problému. Flajšhans tuto stránku zcela pominul a Patera ji přešel poznámkou, že »rukopis jest psán o dvou sloupcích písmem velmi pěkným asi v druhé polovici XII. stol. a obsahuje část Starého Zákona.«⁶ Poněvadž

pak ani v jiné souvislosti nebyl doposud rukopis zhodnocen, bude třeba, abychom se jím zabývali poněkud zevrubněji.

Rukopis č. 400 kapitulní knihovny olomoucké je pergamenový kodex formátu 32×24 a obsahuje 111 folií, svázaných v jednoduché středověké vazbě. Poškozením vazby došlo k ztrátě zbývající části rukopisu, který není tudíž dnes úplný. Dochovaná část rukopisu jeví obsahově toto složení:

fol. 1a—1b

In Christi nomine. Incipit prologus sancti Hieronimi presbyteri in Hieremiam prophetam.⁷

Hieremias propheta, cui hic prologus scribitur... x... quam cottidie novi aliquid scriptitantem invidorum insaniam provocare. Explicit prologus.

1b—38b

Incipit Hieremias propheta. Verba Hieremiae, filii Elchie,^{a)} de sacerdotibus, qui fuerunt in Anathot... x... usque ad diem mortis sue, cunctis diebus vite eius.

38b—41b

Lamentatio Hieremie. Quomodo sedit^{b)} sola civitas plena populo... x... set proiciens repulisti nos, iratus es contra nos vehementer. Explicit Hezechiel.^{c)}

41b—42b

Incipit prologus Daniel prophete. Daniele prophetam iuxta Septuaginta Interpretes... x... aut amore labuntur, aut odio. Explicit prologus.

42b—56a

Incipit Danihel. Anno tertio regni Ioachim regis Iuda... x... et devorati sunt in momento coram eo.⁸

56a

Incipit prologus Osee prophete.^{d)} Non idem ordo est XII prophetarum apud Hebreos... x... qui ante eos habebant^{e)} titulos, prophetaverunt. Explicit prologus.

56a—60a

Incipit liber Osee prophete. Verbum, f) quod factum est ad Osee... x... prevaricatores vero ruent^{g)} in eis.

60a

Incipit prologus Iohel prophete Iohel, filius Phaniel, describit terram XII tribuum... x... quin spalterio mystice continentur.^{h)}⁹

60a—62a

Incipit Iohel propheta. Verbum Domini, quod factum est ad Iohel... x... et Dominus commorabitur in Sion.

62a

Incipit prologus Amos prophete. Amos, pastor et rusticus et roborum moram distinguens... x... sed audiendi verbum dei. Explicit prologus.⁹

62a—65a

Incipit Amos propheta. Verbum^{ch)} Amos, qui fuit in pastoralibus... x... quam eis,^{j)} dicit Dominus deus tuus.

65a

(Incipit pro)logus Abdie prophete. Abdias, qui interpretatur servus Domini... x... semper emulum hasta percutit spirituali. Explicit pro(logus)⁹

65a—65b

Incipit Abdias propheta. Verbum^{k)} Abdie. Hec dicit Dominus deus ad eum... x... et erit Domino regnum. Explicit Abdias propheta.

65b

Incipit prologus Ione. Ionas columba pulcherrima... x... salutem gentibus nuntiat. Explicit prologus.⁹

- 65b—66b Incipit Ionas, Et factum est verbum Domini ad Ionam ... x ... quid sit inter dexteram et sinistram suam et iumenta. Explicit Ionas propheta.
- 66b Incipit prologus Michae. Micham de Morastn,^{m)} heres Christi ... x ... maxilla percusserit iudices Israel. Explicit prologus.⁹
- 66b—69a Incipit Micham propheta. Verbum Domini, quod factum est ad Micha Monastitenⁿ⁾ ... x ... que iurasti patribus nostris a idebus antiquis. Explicit Micham propheta.
- 69a Incipit prologus Nun.^{o)} Naum consiliator orbis interpretatur ... x ... et annuntiantes pacem. Explicit prologus prophete.⁹
- 69a—70a Incipit Nun^{o)} propheta. Onus Nineve. Liber visionis Naum Elcessei ... x ... quia super quem non transivit^{p)} malicia tua semper? Explicit Nun^{o)} propheta.
- 70a Incipit prologus Abbacuc. Abbacuc luctator fortis et rigidus ... x ... ibi abscondita est fortitudo eius. Explicit prologus.⁹
- 70a—71a Incipit liber Abbacuc prophete. Onus, quod vidit Abbacuc propheta ... x ... in spalms^{r)} canentem. Explicit Abacuc propheta.
- 71a Incipit prologus Sophonię. Sophonias speculator et archanorum Domini cognitor ... x ... qui involuti erant argento. Explicit prologus.⁹
- 71a—72b Incipit Sophonias propheta. Verbum Domini, quod ad Sophoniam, filium Cusi,^{s)} factum est ... x ... cum convertero captivitatem vestram coram oculis vestris, dicit Dominus. Explicit Amos propheta.⁹
- 72b Incipit prologus. Aggeus festinus et letus, qui seminavit in lacrimis ... x ... et veniet desideratus cunctis gentibus. Explicit prologus.⁹
- 72b—73a Incipit Aggeus propheta. In anno secundo Darii regis ... x ... quia te elegi, dicit Dominus exercituum. Explicit Aggeus propheta.
- 73a—73b Incipit prologus. Zacharias memor Domini sui ... x ... et predicet sedenti super pullum filium asine subiugali. Explicit prologus.⁹
- 73b—78a Incipit Zacharias propheta. In mense octavo, in anno secundo Darii regis ... x ... et non erit ultra mercatorum in domo Domini exercituum in die illo.^{u)}
- 78a (Incipit prologus). Malachias a parte et in finem omnium prophetarum ... x ... et in omni loco sacrificatur nomini meo oblatio munda.⁹
- 78a—79b (Incipit Malachias propheta). Onus verbi Domini super^{v)} Israel in manu Machalię ... x ... et percutionem terram anathemate.
- 79b (Prefatio Hieronymi in libros Salomonis iuxta LXX Interpretes). Tres libros Salemonis, id est Proverbia, Ecclesiasten, Canticum Canticorum ... x ... magis quam dubiis commodare.^{w)}¹⁰
- 79b—80a (In Ecclesiasticum Jesu filii Sirach prologus). Multorum vobis^{x)} et magnorum per legem ... x ... qui secundum legem Domini proposuerint vitam agere.¹¹

- 80a—80b Incipit epistola Hieronimi ad Chromatium. Iungat epistola, quos iungit sacerdotium... x... suum saporem servaverint.¹²
- 80b—93b Incipit liber proverbiorum, quem Hebrei Masloth vocant.¹³ P -arabole Salemonis, filii David, regis Israel, ad sciendam sapientiam et disciplinam... x... et laudent eam in portis opera eius. Explicit liber proverbiorum.
- 95b—97b Incipit liber ecclesiastes. Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes ... x... sive bonum, sive malum sit.¹⁴)
- 97b—98a In hos capitulo diversa omnium expositio fuit... x... et quasdam tenebrosas materias.¹⁴
- 98b—100b (Incipit Canticum canticorum). Osculetur me osculoris²) sui... x... hinnuloque cervorum super montes aromatum. Expliciunt cantica canticorum.
- 100b—108a Incipit liber Sapientie.¹⁵ D -iligite iusticiam, qui iudicatis terram ... x... et in omni loco assistens^{aa}) eis.
- 108a—111b Incipit liber Sapientiae.^{bb}) Omnis sapientia a Domino deo est... x... Sedes ducum superbiorum destruxit deus et plantavit humiles ex ipsis gentibus et sedere...^{cc})¹⁶

Obsahem je tedy výbor z knih Starého Zákona s komentáři Jeronymovými, jehož uspořádání je tu poněkud odlišné od jiných rukopisů podobné povahy a stejného stáří, respektive starších, a může být dílem písaře nebo prostředí, v němž rukopis vznikl. Již z uvedeného obsahu je patrné, že se tu písař dopustil při opisování četných chyb, které lze převážně vysvětlit jeho nepozorností. Prohlížíme-li pak blíže vlastní text, nacházíme řadu dalších nedostatků, jako je na př. vynechání vět i celých částí, změny v jejich pořadí, nesprávné čtení předlohy atd. Nejvýznamnější chyby opravil sice již soudobý korektor při konečné úpravě rukopisu, mnohé opravy pak připojili pozdější čtenáři, avšak i přes tyto zásahy, které jsou na některých místech vsutku pronikavé, zůstal rozsah podobných omylů nemalý.

Již při prvním prohlédnutí rukopisu je patrné, že je dílem několika písařů. Jejich podíl na vzniku rukopisu je ovšem nerovnoměrný. Úvodem lze zhruba říci asi tolik, že proti obsáhlé práci dvou písařů (x_2 , x_3), které můžeme označit za hlavní písaře rukopisu, stojí svým rozsahem nepatrná činnost (jak se nám alespoň zatím jeví) třetího písaře (x_1). S x_1 se setkáváme hned na prvním foliu. Jeho písmo je v krátkém odstavci na úvodním fol. 1a poměrně úhledné. Tento svůj do jisté míry kaligrafický charakter postupně ztrácí v dalších částech na fol. 1b. Společně s touto tendencí postupuje pak stále větší stěsnanost textu, která vrcholí v závěru kolumny b porušením (překročením) osnovy, určené pro napsání textu.¹⁷ Již sama tato okolnost opravňuje k domněnce, že text na prvním foliu je dodatečně dopisován. V té nás pak utvrzuje další poznatek: celé prvé folio je palimpsest. Stopy vyškrabání původního textu jsou tu zcela jasně patrné (zvláště na fol. 1b). Zajímavá a pro posouzení povahy činnosti písaře x_1 důležitá je skutečnost, že se s jeho prací setkáváme v rukopise ještě jednou (fol. 41b—43a), a to za týchž okolností jako na fol. 1. Navíc jsou zde doklady pro dodatečně

vpisování textu ještě výraznější než v předchozím případě (text doplňován na dolním okraji fol. 42b a horním okraji fol. 43a).

Zbývá ještě doplnit několik poznámek. V obou případech (fol. 1, 42) tvoří folia samostatné listy, které byly do rukopisu dodatečně vevázány. Při tom fol. 42 je zcela nový list pergamenu,¹⁸ který sem byl vevázáán poté, kdy původní byl vyříznut. A tento původní list je dnes nalepen na přidešší přední desky.¹⁹ Srovnáním jeho obsahu s nově vevázaným listem lze se o této spojitosti snadno přesvědčit. Bylo by jistě nyní na místě položit si otázku, jaké byly důvody zásahu písaře x_1 . Již na základě dosavadního výkladu by bylo možno dát na ni odpověď. Ponecháme ji však přesto ještě stranou, neboť teprve řešení dalších otázek nám umožní plné zhodnocení podílu písaře x_1 na vzniku rukopisu. Tu se prozatím spokojíme zjištěním, že text na fol. 1a—1b (resp. 2a ř. 1.), 41b kol. b ř. 19—43a kol. a ř. 3 byl napsán v době, kdy byl rukopis již dokončen, tedy dodatečně, a že je dílem písaře x_1 .

Počínaje fol. 2a setkáváme se s činností dalšího písaře (x_2). Stanovit její rozsah je poněkud obtížnější než v předešlém případě. Konkrétně tyto nesnáze vznikají na fol. 56b—61a. V textu na předchozích foliích (2a—56a) se nám sice vytváří na prvý pohled podle různých odstínů inkoustu několik skupin (fol. 16a, 48a), avšak graficky jde zcela nepochybně o dílo jednoho písaře. Následující pak fol. 56b—61a kol. a se jeví jako práce dvou písařů. V jednom z nich poznáváme po bližším prozkoumání písaře x_2 . Jeho písmo je tu sice celkově drobnější a stěsnanější, ale tvary jednotlivých písmen přesvědčivě ukazují jeho duktus.²⁰ Jediná změna, k níž dochází v tomto úseku, je odlišné tvoření zkratky pro -rum, které se však objevuje až od kol. b fol. 56b. Jak k ní dochází, osvětlí nám další poznatky. Jasně patrný je ovšem v této části rozdíl mezi x_2 a druhým písařem. Nejnázornější je v tomto směru text na fol. 61a kol. a, kde od poloviny 11. řádku je text psán kaligrafickou minuskulí. Rozdíl spočívá nejen v celkovém charakteru písma, ale též v odlišných tvarech některých písmen. Odlišnosti by zásadně stlačily k tomu, abychom počítali s uplatněním dvou písařů. V daném případě však nelze postupovat mechanicky. Prohlédneme-li blíže text na posledních foliích této části, t. j. od fol. 56b, nemůže ujít naší pozornosti skutečnost, že se s tímto kaligrafickým typem písma setkáváme ještě na několika jiných místech, konkrétně, v prvých třech řádcích kol. a fol. 56b, v ř. 3.—6. kol. b téhož folia a v ř. 5.—8. na fol. 57a kol. a. Totožnost písaře prokazují vedle celkového charakteru písma tvary písmen m, n, r, dlouhých s, ligatury et a j. Důležité je si tu uvědomit, v jaké souvislosti se toto písmo objevuje. Nacházíme je totiž vždy uprostřed textu, psaného písařem x_2 . Nikdy nejde o začátky kapitol, odstavců, folia či kolumny a nemění se také odstín inkoustu. Podstatný je pak další poznatek. Jestliže můžeme zcela bezpečně stanovit začátek každého z těchto tří úseků, je obtížné podobné zjištění při hledání jeho závěru. Kaligrafické písmo nám zde totiž pozvolna přechází v běžný duktus písma písaře x_1 . Uvážíme-li všechny okolnosti, dospějeme k jediné možnému řešení, že totiž kaligrafická minuskule je rovněž dílem x_2 . Na místě by byla nyní otázka, zda se tu nedostáváme za hranici možností rozlišit nebo ztotožnit písařské ruce. Takové pochybnosti však nejsou v daném případě oprávněny. Třeba tu mít na paměti, že zde proti sobě stojí dvě písma odlišná hlavně charakterově: na jedné straně zběžná minuskule, na druhé pak písmo kaligrafické. Paleo-

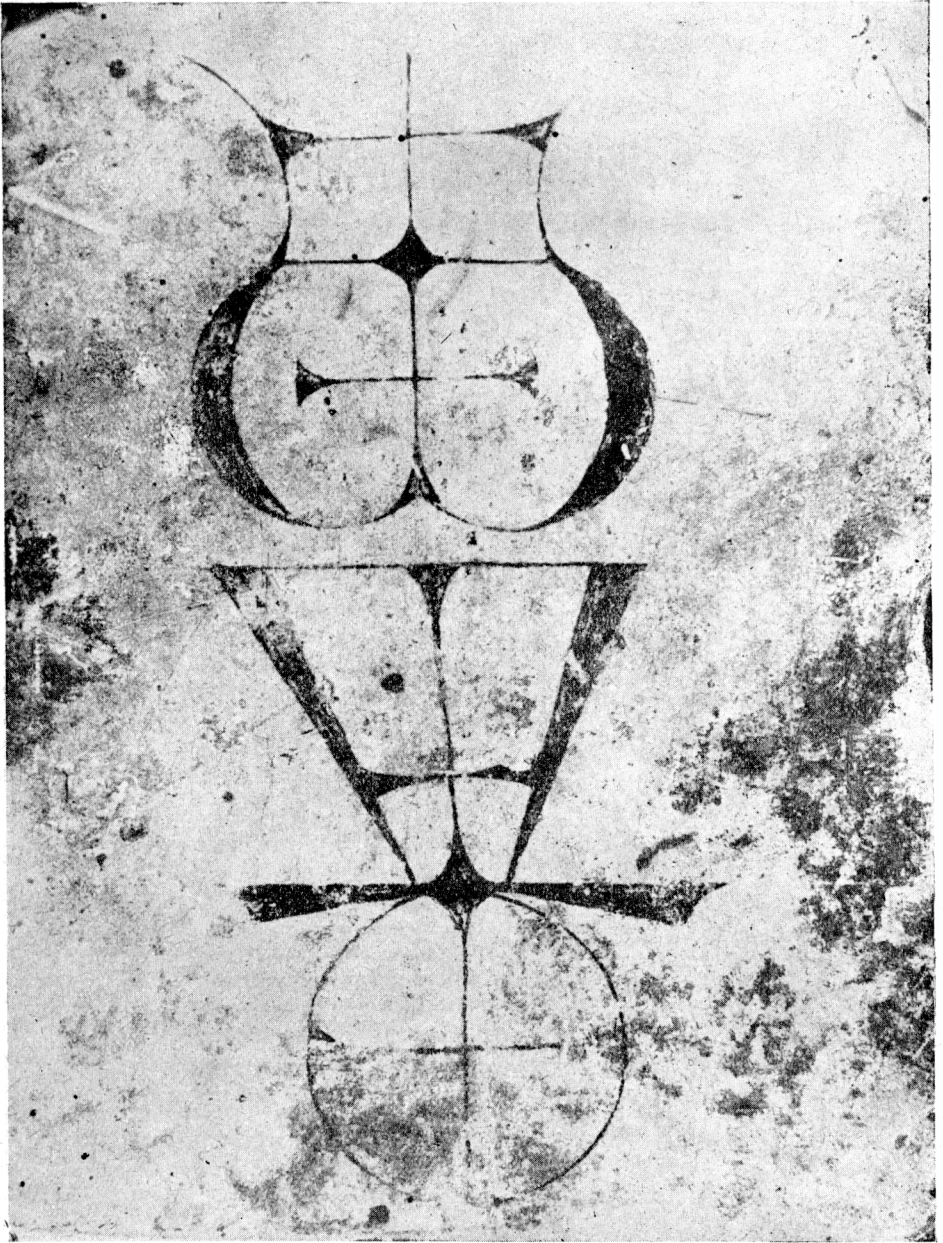
grafická praxe nám přináší dostatek dokladů o tom, jak rozdílně tvoří jeden a týž písař jednotlivá písmena v písmu kursivního charakteru, v minuskuli zběžné nebo kaligrafické, v drobném nebo nadměrně velkém písmu atd. Jiná by byla pochopitelně situace, kdyby šlo o písma téže povahy, t. j. obě by byla zběžná nebo kaligrafická atd. Nelze tudíž posuzovat jen a jen grafickou stránku, nýbrž je nutno osvětlit si a zvážit všechny okolnosti, za nichž psaný text vzniká.

Náš rukopis je v tomto směru přímo klasickým příkladem. Základem kaligrafičnosti písma zmíněných úseků je vedle úhlednosti snaha po zakulacování tahů jednotlivých písmen. Zde je také jádro celého rozdílu mezi tímto písmem a písmem x_2 , které je nejen zběžnější, nýbrž má také ostřejší tahy. Výše bylo též konstatováno, že mezi oběma písmi jsou rozdíly i v jednotlivých tvarech. Konkrétně lze upozornit na písmena m, n, e, d, g a j., na detaily u dlouhých s, r a ligatury et. Avšak tyto odlišnosti vysvětluje na jedné straně (u dlouhého s, r, ligatury et, g a j.) pečlivé provádění písma, na druhé pak snaha po obloučích (m, n, d, c, e, cauda u e atd.). Konečně má zde svůj kořen i pozměněná forma zkratky pro -rum, která se nám objevuje v textu na fol. 56b a násl. u písaře x_2 . Písař x_2 totiž užívá ve svém běžném písmu tvaru (příl. 1), který odpovídá celkové ostrosti tohoto typu písma. V kaligrafické, obloučité minuskuli jej nahrazuje formou (příl. 2), která mu jako ohlas tohoto písma přechází do zběžné minuskule. Toto vzájemné prolínání by bylo možno sledovat na dalších příkladech na fol. 56b—57a. Vůbec můžeme pozorovat, že na tomto místě a též na fol. 60b—61a písmo dosti kolísá a jeví se v podstatě jako přechodná forma mezi oběma zmíněnými typy minuskule. Tato skutečnost nám pak s největší pravděpodobností dává také odpověď na otázku, proč se nám pojednou uprostřed zběžně psaného textu objeví části provedené úhledným písmem.²¹ Lze tudíž shrnout předchozí rozbor v tom smyslu, že písař x_2 psal text na fol. 2a—6a kol. a.²²

Avšak i po tomto závěru by nebyla činnost x_2 přesně vymezena. Víme z předchozího výkladu, že součástí zmíněného úseku (fol. 2a—61a) bylo původně též folio, které je dnes nalepeno na přideštní přední desky vazby rukopisu. To také písařsky (a víme již, že i obsahově) plně náleží na místo dnešního fol. 42. Konečně pak můžeme zcela oprávněně předpokládat na základě shora uvedených poznatků (a dalším rozбором bude tato domněnka jen potvrzena), že též fol. 1 (t. j. dnes vyškrapaný text) psal původně písař x_2 .

Další text (od fol. 61a kol. b) je nepochybně již dílem jiného písaře (x_3). Také jeho činnost je po stránce paleografické neobyčejně zajímavá a je cenným dokladem proměnlivosti písařské ruky v obsáhlejších psaném textu. Ukazuje nám také, jak se mění písmo téhož písaře, je-li ho užito pro normální text nebo je-li jím psán text doplňkové povahy. Porovnáme-li písmo na počátku úseku x_3 (fol. 61a) s posledním foliem (111), je celkový charakter písma v obou případech zřetelně odlišný. Tam písmo širší a kulatější, zde užší, stěsnanější a ostřejší.²³ Našli bychom tu i odchylky v hojnosti užívání některých tvarů (na př. tironského et). Jinak nás však detailní rozbor písma vede nutně k závěru, že obojí pochází od téhož písaře, t. j. písaře x_3 , který psal celou zbývající část rukopisu (fol. 61a kol. b—111b).²⁴

Na fol. 97b kol. b a zčásti též na fol. 98a (jinak prázdném) je dodatečně připsán krátký odstavec, který obsahově není součástí vlastního textu. Také toto zběžné provedené písmo přes svůj celkově odlišný ráz je dílem písaře x_3 .

1. SAR Olomouc, rkp CO 400 — Přední deska vazby.

Liber prophetie scti iheronimi

IN XPI NO
MINE IN
CIPIT PRO
LOGVS
SANCTI
HIERONI
MI PRES
BITE RI
IN HIERE
MIAM
PROPHE
TAM.

REMIAS

PROPHETA CUI NIC
ploquus scribitur: sermone quide
apud hebreos isae. et osee. et
quibusdam aliis. pphetas uidet
esse rusticior: sed sensibus par est.
quippe qui eodem spu ppheta
uerit. Porro simplicitas eloqui
de loco in iniquo natus est a
dit. Fuit enim mathothur
est usq. hodie uiculus ^{medica} tribus
hierosolymis distans milib. sacer
dos et sacerdotibus. et uicinis
uero sanctificatis. uirginitate
sua euangelicum uisum ad
ecclesie delibant. Hic uicinet

Ex Bibliotheca Cath. C. 400

Rozdílu ve tvarech jednotlivých písmen v podstatě není. Pokud se objevují, jsou dány ještě zběžnějším provedením písma, než je normální písmo x_3 , a navíc se objevují na některých místech ostatního jim psaného textu v tomto rukopise (srov. na př. rozevlátou formu písmene g, užívanou převážně v této části, s g ve slově »magis« na fol. 86b a na konci kol. a a j.).

I po těchto závěrech, které nám již jasně ukazují, kolik písařů se podílelo na vzniku rukopisu, nelze ještě stanovit rozsah jejich činnosti. Třeba tu ještě přihlédnout k výzdobě a k vnější úpravě rukopisu. Rukopis je psán ve dvou kolumnách, jejichž rozsah je vymezen liniemi, taženými (podobně jako vlastní linkování) ostrým rydlem. Nadpisy jednotlivých knih (a též jejich zakončení) jsou psány rumělkou.²⁵ K vyznačení začátků vět, odstavců, kapitol, po případě i knih je užito versálek v téže barvě, vyskytují se často versálky, provedené černým inkoustem, ale zdůrazněné rumělkovou výplní. Konečně též římské číslice, umístěné in margine textu a označující pořadí kapitol, jsou červené. Jinak zdobených iniciálek je v našem rukopise poměrně málo. Konkrétně na fol. 1a -H, 38b -Q, 56a, 62a, 65a -V, 72b, 73b -I, 81a -P.²⁶ Vesměs je výzdoba těchto iniciálek jednoduchá, jediné iniciálky H (fol. 1a) a P (fol. 81a) jsou bohatěji upraveny.²⁷ Jak patrně, má rukopis poměrně jednoduchou úpravu a v plném souladu s ní je i vlastní písařské provedení.

V jakém poměru je však výzdoba, respektive úprava rukopisu k psanému textu? Provádí si ji tu písař sám, či je dílem osoby jiné? To jsou otázky, které mají význam při rozboru každého rukopisu a jsou obzvláště důležité v daném případě. Domněnce, že veškerá rubra si prováděl vždy sám písař, nasvědčovala by nejednotnost těchto prvků, která je na první pohled patrná. V tomto směru (podobně jako písařsky) se jeví rukopis jako práce několika rubrikátorů, resp. písařů. Nevyvracelo, nejvýše jen zeslabovalo by ji zjištění, že versálky, římské číslice, nadpisy a j. jsou dodatečně doplňovány, že nejsou psány současně s vlastním textem.²⁸ Mohl je totiž připojit písař dodatečně po napsání textu. Přesto však je tato myšlenka oprávněna jen částečně. Všechna rubra v rukopise jsou prací dvou osob. Činnost prvního rubrikátoru (r_1) můžeme sledovat od fol. 2a, tudíž od samého počátku textu, psaného x_2 , prostupuje celým úsekem tohoto písaře a končí v podstatě na fol. 73b. Je tedy rozsahově celkem shodná s prací x_2 , a jak nám ukazují tvary jednotlivých písmen na obou stranách, můžeme tu předpokládat, že se jejich činnost kryje i graficky. To by znamenalo, že písař x_2 si prováděl rubrikování sám, i když dodatečně, a že působil jako rubrikátor i v části textu písaře x_3 . Tam na jeho práci navazuje (od fol. 78a) druhý rubrikátor (r_2). Grafické rozdíly r_1 a r_2 poznáváme nejlépe v nadpisech (celkový charakter písma, písmena e, g, zkratka — pro, zkracovací znaménka a j.), jeví se však i v některých versálkách (na př. U). Podíl r_2 na úpravě rukopisu je však mnohem pestřejší. Upravuje naznačeným způsobem nejen zbývající folia (—111b), ale opravuje a doplňuje též některé nadpisy v předchozí části, jak je patrné zvl. na fol. 65b, 66b a na dalších místech, kde jsou jeho doplňky psány na rasuře. Konečně pak provádí zcela nepochybně, jak o tom svědčí tvary jednotlivých písmen a versálky na př. U, též rubra na reskribovaném fol. 1 a 42 (též »D-anielem« na fol. 41b) a je autorem ozdobných iniciálek H (fol. 1a) a P (fol. 81a) s příslušným, ozdobnou minuskulí provedeným úvodním textem. V tomto směru nabývá jeho činnost již ráz korektury a připomíná nám povahu

písařské práce x_1 . Je tudíž nyní nasnadě otázka, zda tu není patrný i grafický vztah mezi r_2 a x_1 ? Porovnáme-li rubra s textem tohoto písaře, jeví se nám obojí vskutku jako dílo téhož autora. Stačí upozornit jenom na nejpodstatnější znaky, na př. na typický tvar zkratky — pro-,²⁹ caudu u e³⁰, oba typy zkracovacího znaménka,³¹ písmeno g³² atd. Ztotožnění písaře x_1 a rubrikátora r_2 je ovšem nadmíru důležité. Předně nám umožňuje charakterisovat působení této osoby při vzniku rukopisu, ale co je nejpodstatnější, ukazuje zcela jasně, že text na fol. 1 a 41b—43a, dodatečně doplňovaný písařem x_1 , je stejného stáří jako ostatní části rukopisu.

Na základě dosavadního rozboru lze tudíž rekonstruovat postupný vznik rukopisu. Práci na rukopise začal písař x_2 . Napsal text na fol. 1a—61a kol. a a po ukončení jej doplnil příslušnými rubry. V opisování dalšího textu pak pokračoval jiný písař (x_3 — fol. 61a kol. b—111b). Rubrikování jeho úseku prováděl částečně ještě písař x_2 (až do fol. 77b), od fol. 78a se potom uplatnil další rubrikátor (r_2), který v konečné redakci rukopisu ještě jiným způsobem pronikavě zasáhl do jeho úpravy. Oba písaři se totiž dopustili při opisování četných chyb, z nichž některé byly závažné a vyžadovaly nutné opravy. Zvláště se tyto nedostatky projeví v části, jejímž autorem byl, písař x_2 , jak o tom svědčí četné opravy v rubrech, uvádějících, resp. uzavírajících jednotlivé knihy rukopisu, které jsou prováděny právě tímto rubrikátorem (r_2), jednak omyly podobné povahy, dochované ještě dodnes na některých místech (fol. 41b, 56a),³³ které způsobily někde i opo minutí obsáhlých úseků,³⁴ a dále řada drobných chyb ve vlastním textu. R_2 se omezil alespoň na odstranění nejpodstatnějších omylů, které narušovaly kontinuitu a srozumitelnost obsahu. V tom smyslu zasáhl především na fol. 41b a násl., kde písař x_2 omylem spojil Jeronymův prolog a komentář k Danielovi a vynechal část textu. Stará chybná místa odstranil — na fol. 41 b vyškrabáním příslušného odstavce v kol. b, na fol. 42 pak vyříznutím tohoto folia — a nahradil novým, vlastní rukou psaným textem. Obdobným způsobem zasáhl též do úpravy fol. 1, které celé reskriboval. Avšak právě toto folio ukazuje, že se r_2 podílel na vzniku rukopisu nejen jako korektor, ale též jako jeho upravovatel. Snažil se povznést celkově jednoduchou výzdobu rukopisu alespoň tím, že dřívější prostou iniciálku na úvodním fol 1a (resp. též okolí iniciálky na fol. 81a)³⁵ vyškral a nahradil umělecky hodnotnější. Jeho činností byly také práce na rukopise skončeny. Jeví se tudíž podíl jednotlivých písařů na vzniku rukopisu v přehledu asi takto:

- písař x_1 psal fol. 1a—2a kol. a ř. 1.
fol. 41b kol. b od ř. 19.—43a kol. a ř.3 (začátek) rubrikoval,
resp. prováděl výzdobu na těchto foliích a na fol. 78a-111b (resp.
též opravy na jiných dalších),
- písař x_2 psal fol. 2a—61a kol. a,
rubrikoval fol. 2a—77b,
- písař x_3 psal fol. 61a kol. b — 111b.

Pro úplnost zbývá snad ještě dodat, že se v rukopise graficky projevilo užívání tohoto kodexu některými osobami v pozdější době. Především tu jde o dosti početný soubor drobných korektur, které se vyskytují v textu počínaje fol. 82.³⁶ Jak je na první pohled zřejmé, náležejí tyto opravy svým vznikem zcela bezpečně do 2. pol. 13. stol. Obdobné povahy jsou rovněž v této

části kodexu přípisky rukou z počátku 15. stol.³⁷ Ojediněle zde stojí přípisky na fol. 3b a 4a z 12. stol., mající povahu doplňků a korektur.

Bylo již shora konstatováno, že všechny části rukopisu, písarsky odlišné, pocházejí bezpečně z téže doby, že jsou tudíž stejného stáří. Není pak také třeba zvláště zdůrazňovat skutečnost, rovněž vyplývající již z předchozího rozboru, že totiž rukopis je též provenienčně jednotné dílo. Podstatné je tu ovšem zjištění, že tato jednotnost nejen vyplývá z výše naznačených souvislostí, ale je patrná i graficky. Paleograficky je zvlášť důležitý vztah mezi písmem x_1 a x_2 , který zcela zjevně ukazuje, že oba písari pocházejí z jedné písarské školy. Tu se nám však stále usilovněji nabízí otázka, kdy a v kterém písarském prostředí vlastně rukopis vznikl? Již podle celkového charakteru písma můžeme zařadit rukopis zcela bezpečně mezi písemné památky 12. stol. Tak učinil ostatně již Patera, který konkrétně myslil na 2. pol. tohoto století. Tvary jednotlivých písmen však ukazují, že je třeba vznik rukopisu posunout proti Paterovi poněkud dále do minulosti. Konkrétně svědčí díky dlouhých písmen (s trojúhelníkovitými neštěpenými násadci), tvary písmen m,n (obloučky dole ostře zakončeny, u m druhý oblouk (tah) ohnut dole doleva), g (hlavně u x_2 , kde dolní oblouček ještě otevřen), dlouhého s (dole se stáčí doleva a nepatrně přesahuje řádek) kulatého s (sice na konci slov již na řádku, ale velmi časté jsou ještě případy, kde je s nadpisováno nebo v přechodné formě, t. j. protažené s, připomínající majuskulní s), ligatur NS,NT i ct, dále pak zvláštní způsob ligování některých písmen s i, po případech s a a j. pro prvou polovinu 12. stol. Máme-li se ovšem pokusit zařadit vznik rukopisu chronologicky přesněji než tímto určením, je nutné zjistit, v kterém prostředí rukopis vznikl, tedy znát jeho provenienci.

Dnes je rukopis uložen pod č. 400 v knihovně kapituly olomoucké. Tvořil součást této knihovny již na počátku 15. stol., jak nás o tom přesvědčují inventáře movitého majetku kapituly z této doby.³⁸ Znalost vzniku těchto inventářů nám pak dovoluje posunout existenci tohoto kodexu v majetku kapituly do 14. stol. Můžeme však dále oprávněně předpokládat, že náležel do jejího držení již v dřívější době,³⁹ snad již dokonce ve 12. stol. Prokázat však tuto domněnku, která se již přímo dotýká otázky, zda je rukopis importem či plodem domácí, t. j. olomoucké písarské dílny, lze při nedostatku jiných zpráv jediné paleograficky. Není a v podstatě již od dob Dudíkových nebylo pochyb o tom, že v Olomouci, konkrétně v kapitule, vytvořila se během episkopátu významného (nejen církevně, ale i politicky a kulturně) olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka písarská škola, jejíž rukopisy se nám ještě dnes dochovaly ve většině případů v kapitulní knihovně. Dudík sám označil za produkty této dílny rukopisy č. 24, 135, 202, 205.⁴⁰ Ovšem paleografickým rozbohem rukopisů, které svým vznikem náležejí do 12. stol., lze řadu kodexů této proveniencie podstatně rozšířit. Bude úkolem jiné práce, aby blíže osvětlila kořeny a charakter činnosti olomoucké písarské dílny. V této souvislosti postačí zjištění, že je tu řada kodexů, která nám poskytuje širokou srovnávací základnu pro řešení otázky proveniencie a doby vzniku rukopisu č. 400.

Paleografický rozbor a vzájemné porovnání těchto památek nám vskutku ukazuje na písarskou příbuznost rukopisu č. 400 se skupinou kodexů, pocházejících z olomoucké písarské školy. Podstatné je to, že rukopis tu jeví souvislost právě s nejstaršími grafickými projevy této dílny, kon-

kretně s rukopisy č. 24, 97, 98, 135, 202 (tu zvl. fol. 225b, 226b) a 205, které svým vznikem náležejí převážně do 30. let 12. stol.⁴¹ Olomouckou provenienci rukopisu pak konečně prokazuje zjištění, že písař x₁, tedy korektor a upravovatel našeho rukopisu, se podílí též na vzniku kodexu č. 97 (srov. tam na př. fol. 224b). Není tedy pochyb o tom, že rukopis č. 400 je rovněž produktem olomoucké dílny a že také pochází přibližně z 30. let 12. stol.

Shora provedený rozbor rukopisu nám tudíž poskytuje již dostatečné podklady k správnému posouzení vlastního problému proveniencie a doby vzniku českých glos. V rukopise je připsáno na fol. 1a a 1b kol. a celkem 7 interlineárních glos:

- fol. 1a kol. b ř. 6 (odspodu) nad slovem viculus — »credica«
 fol. 1b kol. a ř. 1 nad slovem exorsus — »pocal«
 ř. 6 nad slovem coloni — »sítele«
 ř. 10 nad slovem ruinas — »padena«
 ř. 16 nad slovem correximus — »pokazahom«
 ř. 19 nad slovem pretermisimus — »mimopustihom«
 ř. 29 nad slovem invidorum — »zauistiuih«

Při jejich hodnocení je všeobecně přijímán názor Flajšhansův, který, jak bylo již výše zdůrazněno, v nich spatřuje památky moravské proveniencie z 2. pol. 13. stol., konkrétně z doby kolem r. 1270. Flajšhans se při zařazování glos do moravského prostředí opíral o filologický rozbor těchto památek. Vodítkem mu zde byly nepochybně výrazy »credica« a »padena«, v nichž doposud není, jak patrně, provedena přehláska a >ě. Předpokládá je patrně, že tato přehláska nastala hlavně během 12. stol. na území Čech (kde je ve 13. stol. již hotova) a odtud pozvolna pronikala směrem východním do sousedního prostředí moravského, docházel k závěru, že tvary, v nichž ve 13. stol. přehláska a >ě není ještě provedena, mohou být jediné původu moravského. Tu je ovšem nutno zdůraznit, že základ této Flajšhansovy these, totiž domněnka, že glosy pocházejí z doby kolem r. 1270, není správný. Nelze tu dokonce přijímat ani mínění Paterovo, který připsání glos do rukopisu kladl do 1. pol. 13. stol. Grafická stránka glos ukazuje, že jde o památky podstatně starší, jejichž vznik je třeba hledat již ve 12. stol. Svědčí o tom celkový charakter písma a prokazují to zcela bezpečně tvary jednotlivých písmen. To ovšem znamená, že na základě výše zmíněných výrazů »credica« a »padena« není dnes již možno prokazovat moravský původ glos, neboť přehláska a >ě nebyla provedena ve 12. stol. nejen na Moravě, ale i v některých oblastech Čech. Za této situace nám může přispět k rozřešení daného problému jediné paleografická kritika.

Již předchozí rozbor přinesl řadu poznatků, které umožňují konkrétnější závěry alespoň pokud se týče původu glos. Zjištěním, že rukopis č. 400 vznikl v Olomouci a byl zde po celou dobu uložen, je snad již dostatečně prokázáno, že také glosy v něm připsané jsou olomouckého původu. Přesvědčivější důkazy však přináší grafická stránka glos, která nám umožňuje i jejich přesnější časové zařazení. Při detailním paleografickém rozboru těchto přípisů nám totiž nemůže ujít několik závažných skutečností. Především, že písmo glos ukazuje tytéž d o b o v é znaky, jaké se projevují v písmu vlastního rukopisu. To znamená, že glosy jsou přibližně stejného stáří jako ostatní text, že tedy pocházejí z 1. pol. 12. stol., přesněji z 30. let tohoto věku. Dále je podstatně zjištění, že písmo jeví též c h a r a k t e -

r o v é vlastnosti, jež odpovídají povaze písma našeho kodexu, je tudíž produktem těže písarské školy. Tím se ovšem jen zesilují dosavadní doklady, prokazující olomouckou provenienci glos.⁴² Setkává se zde tudíž provenienční určení glos, získané na podkladě paleografické kritiky, se závěrem Flajšhansovým, ovšem za podstatně odlišné situace. Toto zjištění není pak nikterak v rozporu s dosavadními poznatky hláskoslovného vývoje českého jazyka. Naopak jen potvrzuje závěr filologa, že přehláska a > ě, která nastala »nejen v nářečí středočeském, nýbrž v celých Čechách, na Moravě pak v nářečí mor. čes. a hanác.«, nebyla provedena na tomto celém území současně, ale dala se postupně, v Čechách hlavně během 12. stol.⁴³

Paleografický rozbor nám tudíž časovým a provenienčním zařazením vlastního rukopisu a v souvislosti s tím i českých glos, které jsou v něm připsány, opravuje a doplňuje dosavadní poznatky o olomouckých glosách, získané na podkladě jejich filologické kritiky. Doplňuje tam, kde filologie vlastními metodickými prostředky dosáhla hranice svých možností, opravuje pak v těch případech, kde povaha jazyka a jí odpovídající filologická kritika nedovolují vyslovit určitější závěry. V tom také spočívá smysl a úkol této studie — přesněji stanovit provenienci a dobu vzniku olomouckých glos a ukázat na potřebnost a užitečnost paleografické kritiky při řešení podobných problémů.

POZNÁMKY

a) t. j. Helcie, — b) místo »sedet«, — c) nesprávně »Explicit Hezechiel« místo »Explicit lamentatio Hieremie«. Tento omyl písarův, způsobený patrně přehlédnutím textu předlohy, měl zřejmě za následek, že »prophetia Ezechielis« bylo v tomto rukopise opominuto, — d) Následující úvod označil písar nesprávně jako »prologus Osee«. Ve skutečnosti jde o prolog k celé sbírce 12 proroků (= Prefatio Hieronymi in duodecim prophetas. Srov. MLP 28, str. 1013); — e) místo »habent«, — f) vynecháno »Domini«, — g) místo »corruent«, — h) místo »qui in psalterio mistice continentur«. Srov. pozn. r), — ch) místo »verba«, — l) místo »pastoribus«, — m) místo »quam dedi eis...«, — k) místo »ad Edom«, — n) místo »iumenta multa«, — o) místo »de Morasti«, resp. »de Morasthi«, — p) místo »ad Micham Morastiten«, resp. »Morasthiten«, — q) místo »Naum«, resp. »Nahum«, — r) místo »transiit«, — s) místo »in psalmis« Srov. pozn. h), — t) t. j. Chusi, — u) omylem místo »Sophonias propheta«, — v) místo »et non erit mercator ultra in domo Domini...«, — w) místo »ad«, — x) místo »commendare«, — y) místo »nobis«, — z) místo »sive malum illud sit«, — aa) opraveno z »assistens«, — bb) omylem místo »Ecclesiastici«, — cc) část »et plantavit... gentibus« je zde vsunuta omylem. Písar přeskočil řádek a u »et sedere« se znovu vrátil na původní místo.

*

¹ Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. Prolegomena a texty. Praha 1905, str. 67 n. Nověji srov. J. Jakubec, Dějiny literatury české I, Praha 1929, str. 49 n.

² Tu je třeba podotknout, že k padělaným glosám v Mater verborum se Flajšhans staví negativně. Srov. l. c., str. 68.

³ Staročeské glosy XIII. stol. v kapitulní knihovně v Olomouci. ČČM LXI (1887), str. 119—120.

⁴ Tamtéž. str. 120.

⁵ Flajšhans, Památky, str. 69.

⁶ L. c., str. 119.

⁷ Následující text (fol. 1a—79b) otištěn v Migne, *Patrologia latina*, sv. 28, str. 847—1078.

⁸ Otištěno v MPL 28, str. 1291 n. Následující text v rukopise pokračuje na výše uvedeném místě (srov. předchozí pozn.).

⁹ V MPL prolog není otištěn.

¹⁰ MPL 29, str. 403.

¹¹ MPL 29, str. 421.

¹² MPL 28, str. 1241 (Prefatio Hieronymi in libros Salomonis. Chromatio et Heliodoro episcopis Hieronymus).

¹³ Následující text (fol. 81a—100b) otištěn v MPL 28, str. 1243—1292.

¹⁴ Dodatečně připsaný odstavec, podávající výklady sporné theologické otázky ve vztahu k předchozímu textu. MPL 0. Původem snad z prostředí, v němž vznikl vlastní rukopis.

¹⁵ Následující text (fol. 100b—111b) otištěn v MPL 29, str. 405—451.

¹⁶ Další folia chybí. Text končí hlavou 10, v. 17 (MPL 29, str. 431).

¹⁷ Tu porušil písař i na následujícím fol. 2a nadepsáním jednoho řádku v kol. a.

¹⁸ Je také palimpsest, ovšem původní text byl patrně odlišné povahy, než jaký nacházíme v našem rukopise. Byl získán z nějakého jiného (snad starého) rukopisu.

¹⁹ List byl přilepen k předešlé původně celý. Některým z pozdějších uživatelů byl však ze tří čtvrtin odlepen.

²⁰ Spojitost je zcela zřejmá. Upozorňuji jen na nejvýznamnější znaky: zakončení dřiků, písmena g, m, r, dlouhá a kulatá s, střídání dvou zkracovacích znamének, ligatury et, st, e caudatum, tironské et, ligované et atd.

²¹ Částečně se tu snad mohl uplatnit též vliv obsahové obdoby těchto částí (fol. 56b) a snaha graficky zdůraznit místa obsahově významná.

²² Zřejmě napsal ještě první řádek kol. b, který však x_3 vyškral a napsal znovu sám.

²³ Ponechávám tu stranou odstíny inkoustu, které tu jsou patrně na několika místech (fol. 72b, 78a, 96a a j.).

²⁴ Stačí poukázat jen na nejpodstatnější znaky, jako je tvar písmene g, m, n, dlouhého a kulatého s, sestupujícího na řádek, ligatury et, NS, NT, zkratky pro -rum, enim atd. Text, který je omezen těmito dvěma okrajovými folii, názorně dokumentuje postupné přetváření celkového charakteru písma. Zvláště poučná jsou v tomto směru fol. 69, 70, 72, na nichž můžeme pěkně pozorovat kolísání a pozvolný přerod písma, kdy vedle nové tvárnosti se vrací znovu ještě písmo staré (fol. 71, 72) a navzájem se s ním prolíná. Při tom tvary jednotlivých písmen zůstávají zachovány. Jedině tironské et, v dřívějším písmu protažené pod řádek, je nahrazováno formou na řádku, avšak ojedinele se s tímto starším typem setkáváme ještě na závěrečných foliích. Změna je tu pouze v míře jeho užití. V detailu se také pozměňuje ligatura st, v níž písmeno s je stále více protahováno pod řádek.

²⁵ Podobným způsobem jsou potom zdůrazněna i některá místa ve vlastním textu (srov. na př. fol. 38b, 41b, 93a, 98b a další).

²⁶ Ozdoba, vyplňující břicho versálky D (fol. 100b), provedená zběžně normálním inkoustem, je pozdějšího původu.

²⁷ U těchto iniciálků jsou také nadpisy provedeny majuskulními písmeny, psanými střídavě inkoustem a červenou barvou.

²⁸ O dodatečném doplňování svědčí jednak representanty a poznamenání příslušného textu obyčejným inkoustem na okraji pergamenu (na př. fol. 9a, 38b, 46a, 71a a řada dalších), i když ve většině případů byla určena při vazbě rukopisu, dále stěsnanost a umístění některých nadpisů (na př. zvláště fol. 98b a násl.), někde pak opominutí provedení určitých prvků (fol. 100b) atd.

²⁹ U r_2 srov. na př. citované fol. 65b, 66b, u x_1 fol. 41b kol. b ř. 25.

³⁰ Srov. často se vyskytující e v obou textech.

³¹ U r_2 srov. fol. 93b, 98b, 99a, u x_1 fol. 41b kol. b a j.

³² U x_1 srov. na př. fol. 100a.

³³ Srov. výše obsah rukopisu, konkrétně pozn. c), d).

³⁴ Srov. tamtéž pozn. c).

³⁵ Část sousedního úvodního textu u iniciálky P (»Salomonis filii«) je na rasuřc.

³⁶ Srov. fol. 82a, 83a—84a, 85b—86b, 87b—111b.

³⁷ Srov. fol. 6a, 82a—85a, 84b—85a, též fol. 1a.

³⁸ Rukopis je zapsán ve všech třech inventářích (1413, 1430, 1433) v seznamu

knih kapitulní knihovny olomoucké, a to v inventáři z r. 1413 pod názvem »Item liber prophetiarum«, v inventáři z r. 1430 a 1435 pak s označením »Item liber Jeronimi in prophetas«. Třeba tu dodat, že písař inventáře z r. 1430 je původcem přípisu »liber prophetarum beati Jeronimi« na fol. 1a v našem rukopise. Rozbor zmíněných inventářů (jímž se zabývám ve zvláštní studii »Inventáře movitého majetku kapituly olomoucké z počátku 15. stol.«, zadané k otištění Sborníku SLUKO) nám dovoluje podobný předpoklad pro 14. stol.

³⁹ Částečně o tom svědčí vazba rukopisu, která je dnes již dosti poškozena. Je to v podstatě jednoduchá, běžná středověká vazba, kterou tvoří silné dřevěné desky, potažené nehlazenou, dnes již šedivou kůží. Vazba je zřejmě původní. Důležité tu jsou ozdoby ve formě řeckých písmen A a Ω. Ta jsou provedena tmavohnědým, až černým inkoustem na vnějších stranách přední (A a Ω) a zadní (Ω) desky. Není sice pochyb o tom, že tato znamení nebyla v církevních kruzích věcí neznámou, ovšem na písemných památkách se s nimi u nás nesetkáváme příliš často. Tím zajímavější je to, že svým užitím a formou jsou tato znamení obdobou ozdob na dorsu listiny Přemysla Otakara II. pro biskupství olomoucké z 16. července 1256 (RBM II, 41, č. 106), uložené dnes v býv. arcibiskupském archivu v Kroměříži. Indorsát v této formě pochází z 2. poloviny 13. stol. a je jediným zjevem v celém listinném materiálu doby přemyslovské (podle laskavého sdělení prof. dr. J. Šebánka). Je možné, že tyto ozdoby na rukopise jsou původní, že pocházejí již z doby vazby rukopisu, t. j. z 12. stol.

⁴⁰ Mährens allgemeine Geschichte, IV. Bd., Brno 1864, str. 590, pozn. 1.

⁴¹ Otázka vzniku a vzájemných souvislostí těchto rukopisů bude řešena na jiném místě.

⁴² Pokusit se bezpečně ztotožnit původce glos s některým z písařů rukopisu je obtížné, poněvadž charakteristická písmena glos nacházíme v podstatě u všech tří písařů. Je to dáno skutečností, že všechny tyto příslušné části vznikají v téže době a v témže prostředí. Za této situace mohli bychom jen předpokládat, že autorem glos je písař x₁, který byl, jak víme, korektorem a upravovatelem celého rukopisu, a který snad při konečné úpravě fol. 1 připsal nad některé výrazy jejich český význam. Ale to je již otázka, která pro hodnocení glos není tak dalece důležitá.

⁴³ F. Trávníček, Historická mluvnice československá. Praha 1935, str. 73.

ОЛОМОУЦКИЕ ГЛОССЫ

Оломоуцкие глоссы (всего 7) обнаружены А. Патерой в 1886 г. в рукописи № 400 библиотеки оломоуцкого капитула. Патера определил, что их возникновение относится к 1-ой половине 13-го века. Флайшганс перенес время их впадения в рукопись к 1270 году и установил, что глоссы носят яркий характер моравского диалекта. Его взгляд до сих пор и признается правильным в литературе. Автор в своей статье приступает к решению вопроса о времени возникновения и происхождения глосс другим образом. Он подчеркивает, что в отличие от предшествующих трудов, пользующихся при решении подобных вопросов прежде всего филологическим методом, надо выдвинуть на первый план палеографическую точку зрения. Это требование, по его мнению, вытекает из самой сущности письменного памятника. Следует считать логичным, если исследователь, изучая письменный текст — какое бы ни было его содержание и с такой точки зрения бы ни рассматривался, — и стремясь определить его древность, пытается достичь этой цели прежде всего палеографическими методами, т. е. рассмотрением письма. Такой прием, в конкретном случае при решении вопроса о древности глоссы, оказывается правильным и благодаря другому обстоятельству. Изменения в языке совершаются в течение долгих периодов. Таким образом, с точки зрения филологической является трудным точно определить время вписания соответствующей глоссы, т. е. определить, происходит ли она из начального периода новой эпохи развития, или только из ее конца. По сравнению с тем формы письма подвергаются изменениям гораздо быстрее, так что исследователь, владеющий принципами палеографической критики и ознакомленный с соответствующим материалом, может определить время возникновения недатированного иначе памятника

на основе одного письма с точностью до 20—30 лет. Согласно этим требованиям автор считает исходным пунктом для правильного датирования глосс объяснение вопроса о месте и времени возникновения рукописи, в которой глоссы вписаны. Этим вопросом он и занимается в первой части своей статьи. Он определяет содержание рукописи (см. выше) и устанавливает, что в возникновении рукописи принимали участие три переписчика (x_1 , x_2 , x_3), первый из которых (x_1) выполнил окончательное оформление рукописи (корректуру, часть украшения и т. п.). Автор обращает внимание также на соотношение письма и украшения рукописи. На основе рассмотрения письма он в отличие от прежних исследователей переносит возникновение рукописи в 1-ю половину 12-го века. Однако, он пытается датировать еще точнее этот памятник. Согласно его взглядам можно достичь указанной цели лишь путем сравнения рукописи с письменными памятниками той среды, в которой возникла рукопись, что, разумеется, предполагает знание происхождения рукописи. При помощи инвентарных книг движимого имущества оломоуцкого капитула начала 15 века автор определяет, что рукопись № 400 принадлежала в то время упомянутому учреждению. Знание возникновения инвентарных книг дает ему возможность перенести помещение рукописи в библиотеке капитула в 14-й век, внешний вид переплета в 13-й век, или же в 12-й век. Здесь он обращает внимание на рукописи, возникшие в 1-й половине 12-го века и происходящие из писарской мастерской оломоуцкого епископа Индржиха (Генриха) Здика. На основании сравнения этих кодексов с рукописью № 400 автор заключает, что с точки зрения палеографической в приведенной рукописи находятся те же особенности, как и в самых древних кодексах из писарской мастерской Индржиха Здика из 30-х годов 12-го века. (Подтверждается это и тем, что переписчиком x_1 рукописи № 400 написана часть рукописи № 97, принадлежащей именно к упомянутым выше рукописям оломоуцкой писарской школы.) На основе этих знаний автор в другой части своей статьи приступает к датированию самых глосс. Уже сделанный выше вывод, что рукопись № 400 возникла в Оломоуце и помещалась здесь в течение целого времени, показывает ему, что глоссы могли возникнуть только в оломоуцкой среде. Этот факт подтверждается и палеографическим рассмотрением самых глосс. Последнее приводит автора к заключению, что глоссы были вписаны в рукопись № 400 в оломоуцком капитуле в 30-ые годы 12-го века.

Перевод: Д. Кшицова.

DIE OLMÜTZER GLOSSEN

Die Olmützer Glossen (insgesamt 7) wurden im Jahre 1886 in der Handschrift Nr. 400 der Olmützer Kapitelbibliothek von A. Patera entdeckt. Der Entdecker stellte als ihre Entstehungszeit die erste Hälfte des 15. Jhdts fest; Flajšhans verschob die Zeit ihrer Eintragung in die Handschrift bis zum Jahre 1270, wobei er erklärte, dass die Glossen ganz eindeutig den Charakter des mährischen Dialekts aufwiesen. Diese Ansicht wird auch in der betreffenden Literatur allgemein angenommen. Der Verfasser tritt in der vorliegenden Abhandlung an die Lösung der Entstehungszeit und der Herkunft der Glossen auf eine andere Weise heran. Er betont, dass es die paläographische Seite ist, die im Gegensatz zu den früheren, die philologische Methode anwendenden Arbeiten, in den Vordergrund gestellt werden muss. Seiner Ansicht nach geht diese Forderung schon aus dem Wesen des schriftlichen Denkmals hervor. Wenn man einen geschriebenen Text untersucht (gleichgültig welchen Inhalts er ist und von welchem Standpunkt aus man an diesen tritt) und seine Entstehungszeit festzustellen anstrebt, ist es nur logisch, sich darum vor allem in paläographischer Hinsicht, d. h. durch die Analyse der Schrift, zu versuchen. Die Richtigkeit solchen Verfahrens geht jedoch aus der Tatsache hervor, dass die Sprachveränderung in verhältnismässig langen Zeitabschnitten verlaufen, so dass es vom philologischen Standpunkt aus schwierig ist, die genaue Entstehungszeit der Glosse festzustellen und zu bestimmen, ob diese aus dem Anfangs- oder Endstadium der neuen Entwicklungsphase herkommt. Die Schriftformen dagegen verändern sich viel schneller, so dass jeder mit den Grundsätzen der Paläographie vertraute und das betreffende Material beherrschende Forscher die Entstehungszeit des sonst

undatierbaren Schriftdenkmals bloss auf Grund der Schriftanalyse mit der Toleranz von 20—50 Jahren bestimmen kann. Im Sinne dieser Postulate sieht der Verfasser den Ausgangspunkt der richtigen Bestimmung der Glossen in der Klärung der Frage, wo und wann die eigentliche Handschrift, in der die Glossen eingetragen sind, entstanden ist. Mit diesem Problem befasst sich der Verfasser in dem ersten Teil seiner Abhandlung. Er bestimmt den Inhalt der Handschrift (s. oben) und stellt fest, dass an der Herstellung der Handschrift drei Schreiber (x_1 , x_2 , x_3) teil hatten, deren erster die endgültige Fassung durchgeführt hat (die Korrektur, teilweise den Schmuck usw.). Er befasst sich auch mit der wechselseitigen Beziehung der Schrift und der Ausstattung der Handschrift. Auf Grund der Schriftanalyse verschiebt er dann im Gegensatz zu den früheren Forschern die Entstehungszeit der Handschrift in die erste Hälfte des 12. Jhdts. Weiter versucht er jedoch, das Denkmal genau chronologisch zu bestimmen. Seiner Ansicht nach ist es nur auf Grund des Vergleichs der Handschrift mit den Schriftdenkmälern des Milieus möglich, in dem diese Handschrift entstanden ist, was freilich die Kenntnis der Provenienz der Handschrift voraussetzt. Mit Hilfe der Inventarverzeichnisse der Mobilien des Olmützer Domkapitels aus dem Anfang des 15. Jhdts wird festgestellt, dass die Handschrift Nr. 400 sich zu dieser Zeit im Besitz dieser Anstalt befand. Verfassers Kenntnisse über die Entstehung dieser Inventarverzeichnisse macht es ihm weiter möglich, die Zeit der Deponierung der Handschrift in der Kapitelbibliothek in das 14. Jhd., die Zeit der äusseren Ausstattung des Einbands in das 15., bzw. 12. Jhd. zu verschieben. Dann werden Handschriften beachtet, die in der 1. Hälfte des 12. Jhdts entstanden sind und aus der Schreiberwerkstatt des Olmützer Bischofs Jindřich Zdik herkommen. Aus dem wechselseitigen Vergleich dieser Kodexe mit der Handschrift Nr. 400 wird die Folgerung gezogen, dass diese Handschrift dieselben paläographischen Bestimmungen aufweist, wie die ältesten Kodexe aus der Schreiberwerkstatt Jindřich Zdiks aus den 30. Jahren des 12. Jhdts (was übrigens durch die Feststellung bekräftigt wird, dass der Schreiber x_1 der Handschrift Nr. 400 auch einen Teil der Handschrift Nr. 97 geschrieben hat, die zu den erwähnten Handschriften der Olmützer Schreibschule gehört). Auf Grund dieser Erkenntnisse tritt der Verfasser im zweiten Teil seiner Abhandlung an die chronologische Bestimmung der eigentlichen Glossen. Schon die Feststellung, dass die Handschrift Nr. 400 in Olmütz entstanden ist und dort auch die ganze Zeit hindurch deponiert war, lässt ahnen, dass die Glossen nur in der Olmützer Sphäre entstehen konnten. Diese Tatsache wird auch durch die paläographische Analyse bestätigt, die den Verfasser zur Feststellung führt, dass die Glossen in die Handschrift Nr. 400 in dem Olmützer Kapitel während der 50. Jahren des 12. Jhdts eingetragen wurden.

Übersetzt von M. Beck.